

Hvem bør straffes?

Tor-Aksel Busch

Et viktig og utfordrende tema er satt på dagsorden. Ved Riksadvokatembetet har vi i dag ingen sikre svar, men flere spørsmål.

GENKLANG: Det er ikke slik at utilregnelighetsreglene er uten klangbunn i alminnelig utbredte moralske intuisjoner, skriver riksadvokat Tor-Aksel Busch (i midten. Til venstre statsadvokat Inga Bejer Engh, til høyre forsvarer Geir Lippestad i sal 250 under 22. julirettssaken).

Foto: Lise Åserud/NTB scanpix

DEBATT: ETTER DOMMEN

Dette er et innlegg riksadvokat Tor-Aksel Busch holdt på et møte i Det Norske Videnskaps-Akademi 29. august, noe omarbeidet for Tidsskriftet.

Vår straffelov bygger på det såkalte biologiske prinsipp ved bestemmelsen av den strafferettslige tilregnelighet. Den som er psykotisk på handlingstiden (loven benyttet tidligere uttrykket ?sinnsyk?), er ubetinget straffri, uten at det kreves noen sammenheng mellom sykdom og gjerning. Loven har, med sitt utgangspunkt, tatt avstand fra forestillingen om partiell sinnssykdom. Lovforarbeider dokumenterer i stor grad bakgrunnen for lovgivningen og hvorledes man tidligere har vurdert og konkludert. Her er det uansett mye erfaring å hente. La meg kort streife innom Straffelovkomiteen, som uttalte i sin innstilling fra 1925 (s. 65?66):

Den alminnelige mening blant nutidens sinnssykelæger er – at sjel livet i sin helhet er angrepet (abnormt) under alle de tilstander som betegnes som sinnssykdom, at enkelte lidelser visstnok fortrinnsvis ytrer sig i bestemte arter av abnorme handlinger, men at man ikke hos noen sinnssyk kan ha den vanlige sikkerhet for normal handlemåte på noe område

Allerede dette må etter komiteens mening være tilstrekkelig til å begrunne generell straffrihet. Det anføres at det ville være umulig å føre bevis for at gjerningen i et konkret tilfelle har vært upåvirket av sykdommen, og loven burde derfor fritta for en unyttig bevisførsel og prosedyre om dette spørsmål.

Hvilket sikkerhetsregime underkastes utilregnelige personer som har begått alvorlig kriminalitet, og som idømmes tvungent psykisk helsevern?

Vår lov avviker på dette sentrale punkt fra de fleste andre lands lover.

Professor dr. juris Johs Andenæs skrev flg. i en artikkel i tidsskriftet Lov og Rett 1965:

Noen misnøye med vår nærværende regel er så vidt jeg vet ikke kommet til uttrykk, selv om visse prinsipielle innvendinger har vært nevnt (se min Alminnelig strafferett s. 258?259). Jeg synes de sakkyndiges sinnssykdomsdiagnose i H-saken gir en praktisk illustrasjon til de innvendinger som på mer teoretisk grunnlag kan gjøres mot lovens ordning. Den tiltalte – hadde – bortsett fra den foreliggende sak [der vedkommende i relasjon til fornærmede etter de sakkyndiges mening hadde utviklet et forrykt og fullstendig ukorrigerbart vrangsystem] – ikke frembudt noe psykisk avvikende. – I den utstrekning man legger sinnssykdomsdiagnosen til grunn, er vedkommende så lenge tilstanden består, fritatt for straffansvar på alle områder. Om [NN] – gjorde seg skyldig i reseptmisbruk, promillekjøring eller skattesnyteri, ville straff være utelukket. Det er vanskelig å finne noe rimelig grunnlag for en slik løsning ved en psykose av så spesiell karakter som den det her dreier seg om. I det hele kan det vel være grunn til å vurdere på ny våre nåværende bestemmelser i lys av den utvikling psykiatrien har gjennomgått i løpet av den siste menneskealder og erfaringer fra våre naboland.

Jeg oppfatter at professor Andenæs her i første rekke gjør seg til talsmann for en regel med basis i et såkalt psykologisk prinsipp; det må stilles en eller annen form for krav til kausalitet mellom sykdom og handling som en forutsetning for straffrihet.

Hvilke personer som skal ilegges straffansvar for sine handlinger, er ikke bare et juridisk, men også et moralfilosofisk spørsmål, kjent og drøftet til alle tider. Et grunnleggende aksiom synes å ha vært at menneskets frie vilje er en forutsetning for straffbare reaksjoner som består i å påføre samfunnsbestemte onder. Knud Waaben – en fremragende dansk professor – sa en gang noe i denne retning: Reglene om utilregnelighet er et konglomerat av moralske vurderinger og mer praktiske formålsbetraktninger.

For noen er det et paradoks at i det som åpenbart er ment å være kjerneområdet til straffeloven § 44, trenger vi neppe bestemmelsen for å nå frem til straffrihet. Den som i en klassisk vrangforestilling tror seg angrepet av f.eks. en drage og i den forbindelse dreper mor eller far ved sitt innbilte forsvar, vil gå klar av straffansvar allerede etter reglene om faktisk villfarelse og også som følge av manglende subjektiv skyld.

Psykosebegrepet i dagens straffelov er sterkt knyttet til diagnoser som f.eks. schizofreni eller reaktiv psykose. Diagnosen avgjøres på grunnlag av et internasjonalt diagnostisk klassifikasjonssystem (ICD 10). Men diagnoser utformes for å tjene andre enn rettsvesenet, de er som kjent utformet for å behandle. Et relevant spørsmål vil være: Er det en god tilnærming å la en diagnose være styrende for en straffrihetsregel i en slik grad som vi gjør? Vårt system kompliseres ytterligere etter min oppfatning ved at diagnosen vil være en forutsetning – i kombinasjon med farlighet – for å idømme tvungent psykisk helsevern. Bli diagnosen eller farlighetsvurderingen det dominerende ved avgjørelsen? Og er det en fare for at vi i så fall stigmatiserer andre med samme diagnose?

Hvilke sykdomstilstander som bør gi grunnlag for straffrihet, kan vanskelig drøftes uten at to andre problemstillinger reises:

- (1) Påtalemyndigheten har i dag utvilsomt bevisbyrden for at vilkårene for straffansvar er til stede, og det må bevises at en person er tilregnelig for at straff kan anvendes. Men hva er beviskravet, ordinær “in dubio pro reo” eller sannsynlighetsovervekt? Jo strengere krav til bevisets styrke, jo flere vil utvilsomt bli bedømt som utilregnelige uten at de egentlig er psykotiske.
- (2) Hvilket sikkerhetsregime underkastes utilregnelige personer som har begått alvorlig kriminalitet, og som idømmes tvungent psykisk helsevern? Kortvarige frihetsbegrensninger vil gi lav legitimitet til det underliggende regelverk.

Så langt jeg kan forstå, har overnevnte spørsmål vært mindre vektlagt ved tidligere drøftelser enn det som etter min oppfatning synes naturlig i dag.

Tiden er inne for en bred og grundig utredning av utilregnelighetsbegrepet, hvor man også vurderer de sakkyndiges og kommisjonens rolle og oppgaveløsning. En rekke forslag til forbedringer foreligger allerede, og disse blir sikkert fremmet på nytt i debatten vi skal ha nå.

La meg avslutte denne lille innledning med at det i langt de fleste saker er liten strid om utilregnelighets-/tilregnelighetsspørsmål, og det er heller ikke grunnlag for uenighet. De sakkyndige bidrar med viktig kunnskap. Det er heller ikke slik at utilregnelighetsreglene gjennomgående er uten klangbunn i alminnelig utbredte moralske intuisjoner. I dette faktum finner påtalemyndigheten en viss trøst.

postmottak@riksadvokaten.no